Isaac Deutscher

Lenins utrikespolitik

Ur *The Times Literary Supplement*, 5 juni 1953.

[Om E H Carrs Ryska revolutionen del 3]

Den anarkistiska tänkaren Peter Kropotkin såg i varje revolution en inneboende konflikt mellan folkets instinktiva anarkism och ledarnas statsmannaskap. Han hävdade att varje revolution har den folkliga anarkismen att tacka för sin storhet. Ledarna förblir trogna sitt uppdrag så länge de ger uttryck för massornas jämlikhetssträvanden och motstånd mot auktoriteter. Så fort de blir statsmän förorsakar de rörelsens nedgång och förfall. Statsmannaskapets triumfer är revolutionens antiklimax.

E H Carrs syn på den ryska revolutionen utgör underförstått en antites till Kropotkins syn. I den tredje delen av sitt stora verk, *Den ryska revolutionen*, beskriver han problem, dilemman och framsteg i *bolsjevikernas* utrikespolitik från 1917 till 1923. Han för inte fram någon speciell ”revolutionsfilosofi”. Han undviker generaliseringar. Han sammanställer fakta, analyserar omständigheter och beskriver politiska linjer. Hans berättarstil är nykter, distanserad och helt empirisk. Studenten kan inte hitta någon mer klarsynt och pålitlig guide genom den enorma labyrinten av fakta. Men trots all sin saklighet och distans utvecklar Carr en historisk lära, och han gör det desto mer effektivt eftersom han låter fakta förklara den. Med risk för viss förenkling kan hans lära sammanfattas så här. Ingenting är farligare för en revolution än massornas anarkism och deras ledares utopier och illusioner. Revolutioner är historiens improduktiva störningar om inte eller tills deras ledare blir statsmän. Den ryska revolutionen fann sin räddning och fullbordan i det bolsjevikiska statsmannaskapet, vilket förkroppsligades av Lenin, sovjetrepublikens byggare, upphovsmannen till den nya ekonomiska politiken, revolutionären som förvandlades till en suverän diplomat.

Den bolsjevistiska revolutionen utövar på Carr den fascination som den måste utöva på varje seriös student av modern historia. Men det som fångar Carrs uppmärksamhet är inte så mycket revolutionens förlopp som traditionens gradvisa inflytande på revolutionen. Detta var inte så påfallande i de två föregående volymerna, som handlade om bolsjevikpartiet och dess ekonomiska politik, eftersom återupprättandet av traditionen på dessa områden antingen var latent eller endast indirekt. Det var mer öppet och direkt i utrikesfrågorna, ett område där Carr som historiker också känner sig mest hemma. Han följer systematiskt, obevekligt och, kan man säga, triumferande, de successiva nederlagen för bolsjevikernas internationalistiska ”illusioner” och de gradvisa processer genom vilka traditionella mönster för en nationell, rysk diplomati återigen infördes i bolsjevikernas utrikespolitik.

Redan från början ställdes Lenins regering inför dilemmat om den skulle främja världsrevolutionen eller uppträda som en ”normal” regering gentemot andra regeringar och stater. På grund av sin bakgrund och övertygelse var bolsjevikerna benägna att konfrontera alla andra stater med sin revolutionära utmaning. Men från det ögonblick då de tog makten tvingade realiteterna i deras situation dem att söka samförstånd med borgerliga regimer. Dilemmat kom först till ytan i Brest-Litovsk och det var där som Lenins *Realpolitik* vann sin första betydelsefulla seger över den revolutionära känslan. Lenins regering slöt fred med Hohenzollerns Tyskland och var, utan att ge upp hoppet om att den proletära revolutionen så småningom skulle utvecklas i Europa, villig att söka överenskommelser med alla andra borgerliga regeringar. Men under påverkan av de allierades intervention kom Lenins politik återigen under inflytande av revolutionära illusioner. Komintern bildades när det antibolsjevistiska korståget var som störst. Carr skriver:

> Denna katastrofala utveckling gjorde ett starkt intryck som kom att bli bestående i det sovjetiska tänkandet. De allierades åtgärder bekräftade och underströk ytterligare den ideologiska aspekten på Sovjets utrikespolitik och gjorde än en gång den internationella revolutionen till dess viktigaste programpunkt, om också bara för att rädda nationens existens. Den livsviktiga frågan huruvida samarbete mellan kapitalistiska och socialistiska stater var möjligt hade i varje fall lämnats öppen i sovjetregeringens första tillkännagivanden … I några av uttalandena från våren och sommaren 1918 hade den under alla omständigheter besvarats jakande. Nu tycktes det klart att denna samexistens var omöjlig … och att revolutionär propaganda inriktad på arbetarna i dessa länder var det effektivaste och i själva verket det enda effektiva vapnet i händerna på en regering, vars militära resurser ännu var ytterst knappa. Den sovjetiska utrikespolitiken från hösten 1918 till slutet av 1920 var med all sannolikhet mer specifikt och exklusivt inriktad på internationella och revolutionära mål än vid någon annan tid.

Efter inbördeskrigets slut och de allierades intervention återupptog den sovjetiska diplomatin sin strävan efter ”normala” avtal med utländska makter. Carr beskriver på ett upplysande sätt ”NEP i utrikespolitiken” och dess viktigaste etapper, de anglo-sovjetiska handelsförhand–lingarna 1920-21 och Rapallofördraget 1922. Parallellt med dessa händelse, och efter att förhoppningarna om revolution i Europa hade grusats, inleddes ”reträtten inom Komintern”, övergången från den revolutionära offensiven 1919-20 till den defensiva politiken med ”enhetsfronten”. Sovjetryssland ”återvände till den internationella scenen”, men även efter Rapallo var dess inflytande i Europa mycket begränsat, och dess förhoppningar, både diplomatiska och revolutionära, började riktas mot Asien. Även där möttes bolsjevikerna till en början av besvikelse. Turkiet och Persien använde Sovjets vänskap för att stärka sin ställning *gentemot* väst och vände sedan Ryssland ryggen. Om Kommunistiska internationalen i Europa tvingades till reträtt, hade den i Asien till en början knappast något manöver-utrymme alls. Fram till 1921 hade Komintern nästan inte vunnit några betydande positioner i de asiatiska länderna, trots sina häpnadsväckande nya och upprörande appeller till de koloniala folken.

Carr pekar på den märkliga paradoxen att den mest industrialiserade nationen i Asien, Japan, som bolsjevikerna hade satt störst hopp till, förblev mer eller mindre oåtkomlig för både sovjetisk diplomati och sovjetisk revolutionär propaganda. Endast i det ”efterblivna” Kina öppnades ett nytt och brett perspektiv för den sovjetiska politiken och kommunismen när Joffe 1923 slöt sitt avtal med Sun Yat-sen. På denna viktiga händelse avslutar Carr sin omfattande och rikt dokumenterade berättelse. ”Inom sex år efter den bolsjevistiska revolutionen hade Sovjetryssland tagit sig ur förvirringens och hjälplöshetens halvskugga och ingrep på ett avgörande sätt i ett stort asiatiskt lands politik. Men under dessa år hade bolsjevismens internationalistiska strävanden gradvis krympt, bleknat och gett plats för en hårdhudad maktpolitik.” Hädanefter skulle Kominterns politik passa in i en ram för sovjetisk utrikespolitik i stället för att sovjetisk utrikespolitik skulle passa in... i en ram för världsrevolutionen.

Författarens undersökning är massiv och mästerlig. Den täcker ett stort panorama och visar detta panorama från en mängd olika vinklar. Det verkar inte finnas något annat verk, på något språk, som behandlar samspelet mellan den sovjetiska diplomatin och Kominterns politik under Lenintiden på ett lika omfattande och grundligt sätt. Ändå kan en läsare inte låta bli att undra exakt hur korrekt Carrs berättelse är, inte redogörelsen för fakta, som är oklanderlig, utan den bredare bild som framträder ur den. Författaren har säkert rätt när han placerar konflikten mellan *realpolitik* och revolutionära principer (eller känslor eller illusioner) i centrum för sin berättelse, och när han pekar på *realpolitikens* oundvikliga herravälde. Men har han också rätt när han hävdar att övergången till principlös maktpolitik var praktiskt taget fullbordad under Lenins era, långt innan Stalin kom till makten? Det är på denna punkt som de historiska bevisen inte alls är övertygande. När Carr t.ex. talar om ”NEP i utrikespolitiken”

framstår denna analogi med inrikespolitiken som något ansträngd. Han illustrerar denna ”NEP” genom att hänvisa till fyra sovjetiska diplomatiska åtgärder: handelsförhandlingar med Storbritannien, ett fördrag med Afghanistan, den persiska uppgörelsen och samarbete med det kemalistiska Turkiet. I själva verket innebar ingen av dessa åtgärder att man övergav den revolutionära principen; och de afghanska, persiska och turkiska fördragen passade mycket väl in i den revolutionära trenden i Lenins politik gentemot de koloniala och halvkoloniala folken. När Carr karakteriserar den ryska politiken gentemot Mellanöstern 1921 som att ”Sovjetrysslands återupptog den traditionella ryska rollen som Storbritanniens huvudrival i Centralasien” föregriper han delvis utvecklingen med många år. Det är sant att den ryska politiken i Mellanöstern 1921 var uttalat antiimperialistisk och därmed antibrittisk, men den genomfördes långt ifrån på traditionellt ryskt sätt. På nästa sida beskriver författaren själv hur den sovjetiska regeringen 1921 avsade sig ”alla privilegier, koncessioner och egendomar som den tsaristiska regeringen hade i Persien”. Det skulle dröja länge innan den sovjetiska utrikespolitiken, under Stalins ledning, intog den traditionella ryska rollen och krävde privilegier och koncessioner i Persien.

Ibland beskriver författaren Lenins utrikespolitik i termer som skulle passa Stalins diplomati, men som inte stämmer överens med den tidigare perioden. Han projicerar således vissa element i de rysk-polska-tyska relationerna 1939 bakåt i tiden till relationerna 1920–1922 och antyder vagt att det redan vid den tiden fanns en fientlig inställning till Polens oberoende eller integritet underförstådd i det rysk-tyska *närmandet*. Det finns inga seriösa bevis för detta, och antydningen motsägs av viktiga fakta som Carr själv hänvisar till och som visar att Rapallo-fördraget i detta avseende, liksom i vissa andra, ännu inte var föregångaren till 1939 års pakt mellan Nazityskland och Sovjetunionen. I detta och i några andra fall ser Carr maktpolitikens seger över idealistiska principer (eller illusioner) långt innan denna seger förverkligades.

Tvivel kan också gälla något djupare än bara den takt med vilken *realpolitiken* kom att dominera bolsjevikernas tänkande. Boken blottlägger med lärorik hänsynslöshet illusionerna i den sovjetiska utrikespolitiken under Lenin-eran. Det är historikerns uppgift att avslöja de historiska personernas självbedrägerier, och när Carr gör detta håller han sig inom den bästa vetenskapliga traditionen. Men låter han sig inte ibland ryckas med av sin sunda respekt för *realpolitik* och sitt förakt för illusioner? Han talar föraktfullt om den ”wilsonska” tonen i de tidiga bolsjevikernas ”vädjan från dåliga regeringar till upplysta folk”. Denna vädjan, kan man observera, är mycket äldre än de föraktade ”wilsonska slagorden” – och den har ibland haft mycket djupare motiv och djupare innebörd. Utan vädjanden ”från dåliga regeringar till upplysta folk” skulle ingen stor revolution någonsin ha ägt rum, och absolut inte den revolution som Carr är historiker över. Stora idealistiska illusioner och utopier är ibland en mäktigare och mer kreativ kraft i mänskliga angelägenheter än det mest hårdnackade statsmannaskap. Om Lenin bara hade varit en suverän maktpolitiker skulle han knappast ha framstått som så stor som han gör i detta århundrades annaler. Kan inte hans styrka ha legat i hans blandning av realism och revolutionär dröm? Genom att alltför lättvindigt avfärda drömelementet förbiser Carr något av den dramatiska komplexiteten i den ryska revolutionen.

Denna typ av kritik kan endast tillämpas på ett verk av högsta standard; och det är delvis på grund av dess många ovanliga förtjänster som denna begränsning av Carrs *historia* blir uppenbar. Beatrice Webb brukade dela in människor i ”anarkister” och ”byråkrater” (hon beskrev sig själv som en ”byråkrat”). Det råder ingen tvekan om i vilken kategori Carr skulle placera sig själv. Han har ”byråkratens” synt på den ryska revolutionen. Det är ett ensidigt förhållningssätt. Till dess fördel kan sägas är att den i Carrs fall har visat sig vara intellektuellt mycket mer fruktbar än den moraliserande anarkistens syn.

Lästips

Fler Deutscher-artiklar om Carrs arbete om ryska revolutionen.

Den ryska revolutionen 1917-23 – En recension (om del 1 av *Den ryska revolutionen 1917-23*)

E H Carr som den bolsjevikiska regimens historiker (om de 4 första delarna av Carrs stora arbete om ryska revolutionen)

Historiens ironi i stalinismen (recension av vol. 1 av Carrs *Socialism in One Country, 1924-6*)

Förräderiet mot Komintern [Om vol. 3 av Carrs *Socialism on One Country*]